

Udvarhely vármegye székely nyelvjárásának hangtani sajátságai.

(Első közlemény.)

Udvarhely vármegye egyes vidékeinek nyelvjárasi viszonyairól már két ízben volt alkalmam hírt adni a magyar nyelvészeknek. Egyszer, mikor Szováta környékén végzett nyelvjárasi tanulmányaimnak Nyelvjárasi jegyzetek címén közölt ismertetése közben Udvarhely vármegye északi részének, az úgynevezett Sóvidéknek nyelvjárásáról is szóltam (Nyr. XXXII. 558), és egyszer, mikor Székelyudvarhelytől Brassóig való utamnak nyelvjárasi tanulságai során a két Homoród vidékének nyelvét ismertettem (Nyr. XXXIII. 445). Azóta az 1907. és 1908. év nyarán, sikerült a megyének még hátralevő, és pedig elég jókora részét is bejárnom, most már tehát abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy összefoglaló képét nyújthatom az egész megye nyelvjárasi állapotának.

E kép megrajzolásához első sorban ugyan e négy utazásom folyamán gyűjtött saját jegyzeteimet használtam föl, de figyelemmel voltam természetesen arra is, a mit én előttem e tárgyról már más nyelvjárastanulmányozók is írtak. S ez nem is mondható éppen kevésnek. Az első, BUDENZ JÓZSEF, Adalékok a székely beszéd ismertetéséhez című értekezésében (M. Nyelvészet V. 384), még nem sok sajátképpen Udvarhely megyei sajátságot említ, de igen gazdag ilyenekben KRIZA JÁNOSnak a Vadrózsák függelékeként közölt nyelvjárasi tanulmánya. A nyelvtudományban való járatlansága miatt persze több elemi tévedése és még több a maga naivságával igazán mosolyra indító megjegyzése is akad, de örömmel kell elismernem, hogy ez a formailag teljesen elavult tanulmány meglepően gazdag igen

értékes megfigyelésekben, melyek még ma sincsenek teljesen kiaknázva és értékesítve nyelvészeti irodalmunkban. Minden tekintetben gyarló azonban és szinte teljesen értéktelen FAZEKAS ELEKnek a székelyudvarhelyi áll. főreálisk. 1873. évi értesítőjében megjelent Az udvarhelyszéki nyelvjárás ismertetése cz. értekezése. (V. ö. SZARVAS GÁBOR bírálatát is Nyr. III. 260.)*) És bizony nem sok jót mondhatok STEUER JÁNOSnak a 80-as évek végén és a 90-es évek elején legnagyobbbrészt a Nyr.-ben megjelent székely nyelvjárás tanulmányairól sem, melyeknek legtöbbje Udvarhely megyére is vonatkozik. Nem azt rovom fe hibájául, hogy ennek vagy annak a jelenségnek megfigyelése vagy magyarázata téves — mert hiszen meg vagyon írva, hogy még a bölcs is hétszer botlik egy nap, hát hogy ne tévednénk mi! — hanem azt, hogy olyan határozottsággal beszél a különféle székely nyelvjárásokról, mintha a legpontosabban ismerné mindnyájukat. Pedig úgy látszik, hogy ő soha ki nem mozdult Székelyudvarhelyről és csak tanítványaitól és odavaló ismerőseitől kapott adatok alapján ír az egyes vidékek nyelvi sajátosságairól. Hogy mennyire nem lehet azonban megbízni az ilyen értesítésekben, még ha az illető úri embernek szülő falujára vonatkoznak is, arról már nagyon sokszor volt alkalmam meggyőződni; nem csodálkozhatunk tehát azon sem, hogy STEUERnek különösen a nyelvjárás földrajzot illető adatai legeslegtöbbször tévesek. Hogy erre nézve csak egyet idézzek, nem furcsa-e pl. az, hogy a Székelyudvarhelytől délre és észak-nyugatra eső községeket fel Zetelakáig és Korondig mind a keresztúri nyelvjáráshoz számítja, a melynek legjellemzőbb sajátossága az $a > \acute{a} - \acute{a}$ hasonulás (Nyr. XXII. 256, térk.), holott e sajátosságnak ezen a vidéken sehol semmi nyoma. Ebből nyilvánvaló, hogy STEUER még a Székelyudvarhely tőszomszédságában fekvő községek nyelvjárását sem ismerte saját tapasztalatából. (Egyik-másik jelből ítélve legfeljebb annyi látszik valószínűnek, hogy

*) Ez értekezést legnagyobb sajnálatomra nem olvashattam el egészen, mert a budapesti nyilvános könyvtárakban nincsen meg, s a székelyudvarhelyi főreáliskolának is már csak egy csonka példánya van belőle. Igen hálás volnék, ha tanártársaim közül valaki tudomásomra adná, hogy melyik iskola könyvtárában található egy ép példánya.

talán a Homoród vidékén csakugyan járhatott.) Rajta kívül tudtommal még csak egy író tárgyalt Udvarhely megyei nyelvjárási kérdéseket; MÁRKOS ALBERT, a ki a kolozsvári unit. kollégiumnak 1905/06. évi értesítőjében Igék a nyikómenti székelységben czímen az igeidők és igemódok használatát ismerteti. ERDÉLYI LAJOSNAK Háromszékre vonatkozó hasonló tárgyú értekezését választotta mintául (NyK. XXXV. 332), tehát aránylag könnyű munkát végzett, de jól végezte és valóban hézagpótló munkát végzett, mert ebből a szempontból még egészen ismeretlen volt Udvarhely vármegye székely nyelvjárása.

Jelen értekezésemben az Udvarhely vármegye székely nyelvjárását jellemző hangtani sajátságokat szándékozom tárgyalni. Azon hangtani sajátságokat, a melyek nem általános székely jelenségek, s a melyek hangtörvényszerű természetűek, nem pedig esetleges vagy szórványos elváltozások eredményei. A közszékely sajátságokat is, és az egyes szavakban itt-ott tapasztalható eltéréseket is akkor fogom részletesen ismertetni, ha majd az egész székely nyelvterület átvizsgálása után sikerül megírnom a székely nyelvjárások általános hangtörténetét.

Vizsgáljuk meg tehát az imént kitűzött szempontból legelőször is Udvarhely vármegye székely nyelvjárásának hangállományát.

A köznyelvtől való eltérést ebben a tekintetben csak a magánhangzók sorában tapasztalhatunk; mert hiszen az *ly* más-salhangzó hiánya valóban közös vonása a köznyelvnek és a székelylyel együtt a legtöbb magyar nyelvjárásnak. A magánhangzók során fölülről lefelé végighaladva azt találjuk, hogy közöttük is a legfelsőbb nyelvállásúak tökéletesen olyan képzésűek, mint a köznyelvéi. Csak annyit kell talán mint negativumot e pontra nézve megjegyeznünk, hogy STEUERNEK azon állítása (A székely nyelv hangjai, Különny. 9. l.), hogy a szűk ejtésű hosszú \bar{i} , \bar{u} , $\bar{ü}$ mellett széles ejtésű \bar{i} , \bar{u} , $\bar{ü}$, is előfordul,*) téve-

*) Hogy a máskülömben biztosan bekövetkező zavart és tévedést elkerüljem, kénytelen vagyok tanulmányomnak e fonetikai részében a FUF. hangjelzését használni. A továbbiakban azonban ismét a magyar nyelvjárási irodalomban szokásos nagyolt átírást fogom használni.

désen alapul. Én legalább széles ejtésű hosszú \bar{i} , \bar{u} , \bar{u} -nak sehol semmi nyomát sem észlelhettem s úgy látszik maga STEUER is belátta később, hogy tévedett, mert A székely hangrendszer című utolsó, addigi kutatásainak eredményeit összefoglaló dolgozatában (Nyr. XXII. 298, 302) már nem említi őket. Még a második nyelvállásuk közül is rendes képzésűek a rövidek. (Tehát itt is téved STEUER, mikor az o , \bar{o} -ról a Sz. Ny. H. 8. 1. azt állítja, hogy a köznyelveknél zártabb ejtésűek, az u , \bar{u} felé közeledők, vagyis = FUF. ϱ , $\bar{\varrho}$. Külömben ezen állítását is hallgatólag visszavonta azzal, hogy későbbi dolgozataiban már nem említi). De már nem egyeznek a köznyelvekkel a hosszúak. Ezt már 1888 óta tudjuk, STEUERnek a székelyudvarhelyi áll. főrealisk. az évi értesítőjében közölt, már az imént említett értekezésének megjelenése óta. De hogy milyenek ezek a hosszú magánhangzók, azt bizony rosszul tudtuk.

STEUERnek utolsó ez ügyben nyilvánított véleménye szerint \hat{e} , $\hat{é}$, $\hat{é}$, \hat{o} , \hat{o} és \hat{o} , \hat{o} (= FUF. \bar{e} , $\bar{é}$, $\bar{é}$, \bar{o} , \bar{o} és \bar{o} , \bar{o}) volnának (Nyr. i. h.). Az \bar{e} megfigyelése és meghatározása helyes. De hogy a többiek kérdését tisztázhassuk, idéznem kell legelőbb is ezen első értekezésének következő két helyét.

«Közvetetlen tapasztalásból tudom, hogy ez a székely \bar{e} [= FUF. \bar{e}] a szélesen ejtett hosszú, zárt \hat{e} [= \bar{e}]-nél is zártabb ejtésű s az i felé közeledő hang. Azaz articulatio közben a száj állása a hosszú, széles zárt \hat{e} [= \bar{e}] és a hosszú, széles, még zártab \hat{i} [= \bar{i}] között van. S nem is a régi nyílt \hat{e} -nek, hanem a tiszántúli s egyéb nyelvjárásbeli \hat{i} -nek felel meg. (Vö. *kénál: kínál, kénlódni: kínlódni, kíván: kíván, kincs: kincs, éfju: ifjú.*)» Sz. Ny. H. 6—7. l. «Hosszú \hat{o} -féle hang kettő van a székelységben: \hat{o} és \bar{o} [= \bar{o}]. Az első a köznyelvi hosszú, szűk ejtésű \hat{o} [= \bar{o}]; a másik a föntebbi rövid ϱ [= ϱ]-nak megfelelő hosszú hang, a szélesen ejtett, igen zárt \bar{o} [= \bar{o}]. Hasonlókép az \hat{o} is a köznyelvi szűk \hat{o} [= \bar{o}], ellenben a rövid \bar{o} [= \bar{o}]-nek megfelelő hosszú hang a széles ejtésű, igen zárt \bar{o} [= \bar{o}]. S érdekes jelenség, hogy ezen zártabb \bar{o} , \bar{o} -nek a tiszántúli nyelvjárásban megint \hat{u} , \hat{u} felel meg, azaz a rendesnél egy fokkal zártabb hang, éppen úgy, mint az \bar{e} : \hat{i} -nél történt, pl. *lő, vándoróni, rabóni, parancsosz, szagótam | ő, ők, kö, lőni, szőni, fő (fej), tő (tőke), cső, jőni.*» I. h. 8. l.

Ebből tehát nyilvánvaló, hogy akkori véleménye szerint a zártabb eredetű köznyelvi \hat{e} , \hat{o} , \hat{o} helyén \bar{e} , \bar{o} , \bar{o} hangot, nyilván

tabb eredetű ilyen hangok helyén pedig a mai köznyelveket ejtenék. Ebben az állításban azonban háromszoros tévedés van. Tévedés a hangok zártsági foka, szélessége és (a miről alább lesz szó), az eredetibb hangoknak való megfelelés tekintetében.

Hogy a széles ejtésű \bar{o} és $\bar{\bar{o}}$ a Székelyföldön nem zártabbak mint megfelelő rövidjeik, azt STEUER később maga is belátta, mert ez állítását is hallgatással mellőzi ezentúl, de széles ejtéssel való képzésüket, valamint azt, hogy \bar{e} és $\bar{\bar{e}}$ mellett valamivel magasabb nyelvállású $\bar{\bar{e}}$ is van, azt mindvégig fenntartotta (vö. Nyr. XXII. 298), bár ennek az állításnak sincsen legcsekélyebb alapja sem. STEUERT ú. l. BALÁSSY DÉNES tévesztette meg, a ki egy (állítólag a bethlenfalvi nyelvjárást tükröző) elbeszélésében ilyen kiejtést jelöl: *szēnház, ēs, kēsünk, fēmászunk, vēg. nēp, ēnekōtek, szēp*, stb., s hangjelölésének ilyen zavaros magyarázatát adja: «Az \bar{e} gyöngé \bar{e} , mint ezekben: derék, menj, szem, egy; ez az \bar{e} a mélyebb e és az i és \bar{e} hangokhoz közel álló \bar{e} között*) foglal helyet» (Nyr. VII. 377). Ebben az egy jegyzetben (a melyre egy ízben hivatkozik is, Sz. NyH. 6. l.) vélem én felismerni STEUER minden hangtani tévedésének végső forrását. Az volt a szerencsétlensége, hogy túlságosan megbizott BALÁSSY DÉNES székely nyelvérzékében. Ez a hitelesnek vélt i és $\bar{\bar{e}}$ hangokhoz közel álló « \bar{e} », (mely azonban nem FUF. e , sem pedig a liquidák előtt jelentkező \bar{e} , melyet Steuer jól ismert), természetesen nem lehetett volna egyéb, mint $\bar{\bar{e}}$. Ez az $\bar{\bar{e}}$ maga után vont a rendszerében a szélesebb és zártabb ejtésű $\bar{\bar{o}}$, $\bar{\bar{\bar{o}}}$ -t, hozzájárultak ezekhez a KRIZA-féle «terpedt hangzók», melyekben — ismét KRIZA tekintélyében bízva — szintén nem mert kételkedni, végül a kellőleg fel nem ismert kettőshangzók, úgy hogy fonétikai rendszere évről-évre bonyolultabbá és ellentmondóbbá vált. Valóban nem csodálkozom rajta, hogy végül belezavarodva vagy belefáradva e nehéz kérdésekbe, végképpen felhagyott székely nyelvjárási tanulmányaival.**)

*) Én ritkítottam.

***) STEUER tekintélye viszont BALASSÁT tévesztette meg. Csak ebből tudom ugyanis megmagyarázni magamnak a magyar nyelvjárásokról írott könyvének következő helyét: «Azóta nekem is volt alkalmam e hang képzését megfigyelni s csak megerő-

A valóság az én meggyőződésem szerint e kérdésben az, hogy Udvarhely megyében és (a mennyire eddig ismerem) az egész Székelyföldön van ugyan \bar{e} hang is, meg \bar{e} is, de \bar{e} vagy a rendesnél valamivel zártabb \bar{e} (BALASSA) sehol sincsen,*) és ép úgy nincsen (legalább általános használatképpen), se rendes, se a rendesnél magasabb nyelvválású széles \bar{o} , \bar{o} , csak a köznyelvi szűk ejtésű \bar{o} , \bar{o} . Van azonban a második nyelvválású magánhangzók sorában három kettőshangzó, melyeknek egyik eleme csakugyan széles ejtésű \bar{e} , \bar{o} , \bar{o} .

STEUER első hangtani dolgozatában (Sz. NyH. 14.) még csak LŐRINCZ KÁROLYNAK és KRIZÁNAK fölötté homályos és ingadozó tudósításai alapján beszél a kettőshangzókról s akkor még azt hitte, hogy inkább csak vármegyei területen (Peselnek, Halmágy) dívnek. Megengedi ugyan, hogy «itt-ott a Rika táján s egyebütt is megüti fülünket egy-egy diphthongus; pl. *kaócs* Rika, *raózsám* Sóv. (Vadr. 219. l)», de ezt is nyilván csak KRIZA hangjelzéseiből következtette. Öt évvel később, összeszedve az összes adatokat, melyekben egyes gyűjtők kettőshangzókat jelölnek, külön értekezést szentelt e kérdésnek (Nyr. XXII. 124). Tizenkét közlőnek kilencz vidékről való harminczkilencz példája alapján megállapítja, hogy a székelységben a kettőshangzóknak ez a két sora van meg: «*aó (ou), eő, eé | uó, üő, ié.*» Hogy ő maga saját fülével hallott-e valamely székely vidéken kettőshangzót, vagy sem, arról nem szól egy szót sem. Talán nem tévedünk tehát, ha ebből azt következtetjük, hogy ő maga nem vett észre semmiféle kettőshangzót (a mi persze lehetetlen lett volna, ha csakugyan a nép nyelvét tanulmányozta volna), nem csoda tehát az sem, hogy pusztán laikusoknak sokszor csak másodkézből való adataira támaszkodva, hibásan határozta meg a kettőshangzók első csoportját. Mert ez a csoport, a mely a Székelyföld legnagyobb részében és Udvarhely vármegye egész

síthetem STEUER állítását. Valóban ez a hang, a mit a széke-lyek nagy része * \acute{e} helyén ejt, a köznyelvi \acute{e} -nél valamivel zártabb, de nem sokkal, tehát \acute{e} .» (98. l.)

*) A szokottnál zártabb \bar{e} -t egyetlen egyszer figyelhettem meg, még pedig a csíkmegyei Vacsárcsiban, a hol egy házaspár tisztán és következetesen ejtette. De mivel másutt sehol se vettem észre, bizonyára csak egyéni hangképzés volt.

területén is mindenütt hallható, nem *aó, eő, eé, sem ^oó, ^eő* (vagy *eo, eé* (a hogy szintén többször jelöli), hanem *ou, öü, ei*.) Ezek tehát emelkedő nyelvmozgással képezett diftongusok, melyeknek elől áll a széles ejtésű sonanticus és hátul áll a consonanticus részük. Fonétikai szempontból még csak azt kell megjegyezni, hogy az *ou*-nak még *au*, esetleg tán *ap* mellékalakja is van. (E kettőshangzónak második, consonanticus elemét még nem tudtam teljes pontossággal megfigyelni). Mind e kettőshangzónak hangtani szerepéről alább lesz szó.

Az alsóbb nyelvállások során a köznyelveken kívül még *ē, ä, ā, a* és *ā* magánhangzók hallhatók. Sőt az *ā*-nak, valamint a köznyelvi *ä* és *ā* hangoknak még egy-egy olyan változatuk is van, a melyekben az ajakkerekítés egy-egy fokkal erősebb. Mind-ezeket (az *ä, ā* kivételével) kifogástalanul meghatározta már STEUER is, képzésük módját tehát nem szükséges e helyen részletesebben leírni. Elegendő felvilágosítást nyújtanak róluk egyrészt már maguk a fonétikai hangjelek, másrészt pedig STEUER cikkei (különösen Hunf.-Alb. 32 és Nyr. XXII. 298—99) és (az *ä, ā*-re vonatkozólag) a halmágyi nyelvjárás hangjairól adott leírásom (NyK. XXXI. 368—69). Egyetlen egy szóban hallható még a FUF.-féle *ä* hang is, a mely teljesen az *ā* ajak- és nyelvállásával képződik, csak hogy ennél rövidebb időtartamú.

STEUER azt állítja (Hunf.-Alb. 35, Nyr. XXII. 298, 302), hogy ezeken kívül meg van még a széles ejtésű hosszú *ä* (= F. U. F. *ā*) is s egy ideig magam is hittem e hang létezésé-

*) ERDÉLYI LAJOS (NyK. XXXVII. 330.) azzal a furcsa váddal illet engem, hogy e kettőshangzók jelölését STEUER-től vettem. Ha ezt valóban úgy értette, a hogy írta, akkor erre csak azt felelem, hogy a jelölést onnan vettem, a honnan STEUER is vette s a honnan ERDÉLYI is vehette volna (ha t. i. fel tudta volna ismerni a szóban levő kettőshangzók természetét): a tudományos czélokra való hangjelölésnek a magyar nyelvészeti irodalomban régóta megállapított elveiből. De ha ezzel talán azt akarta mondani (a mit az összefüggésből nagyon valószínűnek tartok), hogy e kettőshangzók képzése módját már STEUER is felismerte s én csak ismételtam az ő megállapítását, akkor erre azt kell felelnem, hogy téved, mert STEUER soha és sehol sem írta azt, hogy a székely nyelvjárásokban ilyen kettőshangzók is vannak.

ben (vö. Nyr. XXXIII. 560), de már régen beláttam, hogy a Székelyföldön csak rendes, szűk ejtésű \bar{a} van.

Minthogy de strigis quæ non sunt, nem illik beszélni, hallgatással mellőzhetem a KRIZA-féle «terpedt magánhangzókat», melyek STEUER hangrendszerében is sok bajnak voltak okozói. A hangképzés körébe tartozó nyelvjárási sajátságok között tehát már csak az orrhangú magánhangzók kérdéséről kell szólnom.

STEUER ezekről (Sz. NyH. 18.) a következőképpen nyilatkozik: «Udvarhely megye észak-keleti részén, a Sóvidéken, Havasalján, Gyergyóban s talán egyebütt is széltében divatoznak. Az n (ny) hangot szó vagy szótag végén itt sem mondják ki tisztán, hanem elhagyják s az előtte álló vocalist orrhanggal ejtik, pl. $v\bar{e}n$, $l\bar{e}j\bar{a}n$; $v\bar{e}n\acute{s}e\acute{g}$, $l\bar{e}j\bar{a}n\acute{t}ó$. Azonban magánhangzó s következő n előtt változatlan marad az n , ny s nem áll be az orrhang, pl. $v\bar{e}n$ *embér*, $l\bar{e}j\bar{a}n\acute{y}os$, $v\bar{e}nnek$, $l\bar{e}j\bar{a}n\acute{n}ak$.» Körülbelül ugyanezt mondja Nyr. XXII. 303 is. Én a magam részéről még nem mernék e kérdésben egészen határozott véleményt mondani. A Székelyföld egyéb vidékein sohasem vettem észre, de Udvarhely vármegye egyik-másik községében (különösen Oroszhegyen, Zetelakán, Máréfalván, tehát a Havasalján), mintha egyik-másik ember csakugyan ejtett volna ilyeneket. Egészen kétségtelenül azonban sohasem tudtam meggyőződni róla, hogy csakugyan orrhangú magánhangzókat ejtenek-e ilyen n előtt. E kérdést tehát egyelőre függőben kell tartanom. Annyit azonban állíthatok, hogy ha talán valóban ejtenek is némelyek orrhangú magánhangzókat, «széltében» semmiesetre sem divatoznak. Ez inkább csak egyéni sajátság lesz, a mely, legalább elterjedtségének mostani mértékét tekintve, még nem mondható jellemző nyelvjárási sajátságnak.

Összefoglalva az eddigi eredményeket, megállapíthatjuk, hogy Udvarhely vármegye székely nyelvjárázásának magánhangzói a következők:*)

*) A FUF. hangjelölése és a magyar nyelvjárási közleményekben szokásos átírás a következőképpen felelnek meg egymásnak: $\bar{i} = \acute{i}$, $\bar{e} = \acute{e}$, $\bar{e} = \acute{e}$, $e = \acute{e}$, $\bar{e} = \acute{e}$, $\varepsilon = e$, $\bar{a} = \acute{a}$, $\bar{a} = \acute{a}$, $\bar{u} = \acute{u}$, $\bar{o} = \acute{o}$, $\bar{o} = \acute{o}$, $\bar{a} = \acute{a}$, $a = \acute{a}$, $\bar{a} = \acute{a}$, $\bar{a} = \acute{a}$, $\bar{a} = \acute{a}$, $\bar{o} = \acute{o}$, $\bar{o} = \acute{o}$, $\bar{u} = \acute{u}$; $\bar{o}u$, $\bar{o}\bar{u}$, $\bar{e}\bar{i}$ = $\acute{o}u$, $\acute{o}\acute{u}$, $\acute{e}\acute{i}$, vagy $\bar{o}u$, $\bar{o}\bar{u}$, $\bar{e}\bar{i}$.

VELARES					PALATALES					
1	2	3	4	5	4	3	2	1		
								i	1	ILLABIALES
							e ē		2	
						e			3	
					ä				4	
				á ā					5	
ū								ü	1	LABIALES
u	ō						ö [ō]		2	
			ā						3	
			ā	ā					4	
				á ā					5	

A megye területén tehát, a mint ebből a táblázatból kitűnik, nyolcz olyan egyszerű magánhangzó van meg, mely a köznyelvben ismeretlen. Hozzájárul ezekhez még négy kettőshangzó is. A nyelvjárás magánhangzórendszere e szerint fölötté gazdagnak mondható. És az eddig mondottakból világos az is, hogy ha van a székely magánhangzórendszernek valamely elvi jelentőségű jellemző vonása, akkor ez nem a zártabb hangok kedvelése, mint a hogy STEUER állította, hanem a velaris alsóbb nyelvállással együtt járó fokozottabb ajakkerekítés.

A nyelvjárás fonétikai sajátosságainak leírása után áttérek most azon törvényszerű hangtörténeti jelenségek tárgyalására, a melyek Udvarhely vármegye nyelvjárását más székely nyelvjárásoktól megkülönböztetik. Kezdetjük pedig legezélszerűbben a

legismeretesebb hangtörténeti jelenséggel, az ú. n. *ö*-zéssel, a mely szintén nem egyéb, mint a labialisatiós hajlammak egyik bizonyítéka.

Régebben csak azt tudtuk róla, hogy a «nyugati székelység»-nek jellemző vonása s ezt is csak BUDENZnek 1859. évi értekezéséből. Pontosabb leírásához azóta már KRIZA és STEUER is szolgáltatott újabb adatokat, sőt magam is foglalkoztam már vele egy alkalommal, de még van egy és más, talán nem egészen érdektelen pótolni valóm. S hogy kellőképen megvilágosíthattam e nyelvjárási jelenséget, tárgyalni fogom először is mai állapotát, másodszer mai földrajzi elterjedését, harmadszer pedig eredetét.

BUDENZ, e sajtóágról írván (Magy. Nyelvészet V. 360), még csak egész általánosságban azt mondja, hogy az *ë*-nek *ö*-vé való változásában áll. Példái azonban mind olyanok (pl. *töttem, mönnek, köröszet, Bösztörce, stb.*), a melyekből nyilvánvaló, hogy ő csak a legteljesebb mértékű *ö*-zést ismerte s úgy látszik nem vette észre azt sem, hogy az *ë* > *ö* változás még e körben is csak bizonyos korlátok között érvényesül. KRIZA már valamivel jobban ismerte ezt az erősebb fokú *ö*-zést. A keresztúrfiszéki és a háromszéki nyelvjárások közötti különbségek felsorolása közben ugyanis ezt mondja: «Jellemző vonása a keresztúrfiszéki nyelvjárásnak az, hogy *ö* magánhangzót használ, kevés szó kivételével mindenütt, hol a háromszéki közép v. közlő *e*-vel él, mint: *szönt, szömbe, szöröncse, mönyök, tömlec, hörözög, szerelem, nőzni, förödni, börrögni, pöszelek, pözme, gyöp, fölös* stb. Van csakugyan kivételek, bár nem fölös számmal, hol a háromszéki nyelvjárásban dívó közép *e* nem változik át *ö*-vé, mint: *szerte, tennap, tента, észtena, égy, écczör, réa, léány, hézza, éssze, gerénda, dészka, mēnkő, mēnyország, mēnyecske* (gyakrabban mégis *mönyecske*), *pérepács* (használtabb *párapács*) s még egy néhány.» (Vadr. 549.)

KRIZÁnak e nyilatkozata tagadhatatlanul helyes megfigyelésről tanuskodik.*) Azonban szabatosabban és nem a mai

*) De már nem kifogástalan, a mit folytatólag mond: «Megjegyzendő azonban, hogy a közép *e* kiejtése a keresztúrfiszéki ember szájában majdnem oly élesen hangzó, mint a hosszú *é*,

háromszéki nyelvjárásból, hanem a régibb köz-magyar hangállapotból kiindulva a következőképen kell e teljesebb mértékű ö-zés törvényét meghatározni: minden régi *ë* *ö*-vé változott, kivéve a) e néhány szóban: *ëcs* (*ëcsém*, *ëcséd* stb.), *ëgyéb*, *ëggy* (de *ëccé*, *ëccér* mellett már *ëccő*, *ëccör* is), *ëssze*, *mënkő*, *szërte*, *szërre*, *szërnyü*, *zërget*; b) a vegyeshangú tőszavakban, pl. *dëszka*, *szërëda*, *lëány*, *tëmplom*,*) és állandóbb összetételekben pl. *tënap*, *hanëm*, *amëjik* (de gyakrabban *amiik*) *mënyyország*, *hãromszër is* stb.; c) azon szavakban, a melyekben az *ë* még az *ö*-zés megindulása előtt másféle hangváltozást szenvedett, pl. *mëg*, *nëm*, *ëb*, *tömlec* stb.***) *sohól* stb., *vidör* stb.

Az *ö*-zés másik, kevésbé teljes módját KRIZA említette legelőbb nyelvészeti irodalmunkban. A Homoród-vidéki nyelvjárásról szólva ezt mondja: «a hol elsőbb szótagban éles vagy közép *ë* jön elő, ott a következő *ë* sem vált *ö* hangot, mint: *ëszëm*, *vëszëm*, *vërës*, *édës*, *fëlmënyëk*» (Vadr. 558). KRIZA szabályát kiegészítette STEUER azzal, hogy még az *ë*-t is megjelölte olyannak, a mely a későbbi szótagban való *ö*-zés akadályá (az *ë*-ről nem nyilatkozik) s kimondotta, hogy az első szótagbeli *ë* sem labialisálódik (Nyr. XXII. 301). Mindkettejük meghatározását végül igyekeztem kijavítani s kiegészíteni magam, mikor a halmágyi nyelvjárás tanulságai alapján (NyK. XXXI. 375—76)

hasonlítólág a háromszéki népnél szokásos hangoztatási módhoz, ... midőn a mondatbeli súly a szó, pl. *embër* végére esvén, ezt megnyújtja s tisztán úgy hangzik *embër*. Tehát: *ëcczör*, *hëzzám*, *gërënda*, *mënkő* stb.» (U. o.) — Az *ë* mindig csakis *ë*-nek hangzik és sohasem «oly élesen hangzó, mint a hosszú *é*» KRIZA ú. l. észrevette, a miről alább még szólunk, hogy *ë*-ből fejlődött *ë* helyett néhol (de nem a tulajdonképeni kereszttűrfiszéki nyelvjárásban) *é*-t is ejtenek, pl. *embër*, *kë* (= kell), s ezt, a hangváltozás föltételeit nem ismervén, (mert nem a mondatbeli súly az oka, hanem vele egy szótagba tartozó *r*, *l*), tévesen általánosította minden *ë*-re. Én *ëcczör*, *hëzzám*, *gërënda*-féle alakokat sohasem hallottam és nem is hiszem, hogy ilyeneket valahol ejtenének.

*) Vö. e szóra nézve még alább 34. l.

***) Az *ë* < *e* fejlődés összes eseteit lásd Vadr. 549—50. és SzNyH. 6.

megállapítottam egyrészt azt, hogy az *édős* csak tévedésből kerülhetett KRIZA példái közé, mert a zárt *é* nem akadályozza a következő szótagban való *ē > ö* változást, pl. *kényös, fényös, édős*, másrészt pedig azt, hogy STEUER e fogalmazása «ha az elől álló szótagokban, főképp pedig az első szótagban nincs *ē* vagy *ê*» (i. h.) nem elég pontos, mert lehet az első szótagban *ē* vagy *ê*, de későbbi szótagokban mégis megtörténik az *ē > ö* változás. (L. alább).

Az *ö*-zés föltételeit e kevésbbé *ö-ző* területen tehát következőképen kell meghatároznunk: az *ö*-zés csak tisztán magashangú szavakban csak az első szótagon túl és ott is csak abban az esetben érvényesül, ha a közvetetlenül előtte álló szótagban nincsen *ē* vagy *ê*. Például szolgáljon sok százra rugó adataim sorából ez a néhány: a) *ezők, embörnek, lélkömöt, énekölnek, székőj, érközött, mindön, kériők, héjtelenkodik, nemőseköt*, és b) *szēm, mēnyék, éccé* (< *éccēr*, egyszer), *szērzette, csēbērbe, pērēskédēm, mēkkērēsztlēkkēdēt*, de már ismét c) *észitők, négyvenön, mēkszēgēszhētöd, pēllēkōttētök*, stb.

Már az eddigi példákból is látható, hogy tulajdonképpen nemcsak *ē > ö*, hanem *ē > ő* változásról is beszélhetnénk. Akkor t. i., mikor ugyanazon szótagba tartozó *l, r, j* következik utána. Hogy ilyen esetekben mi volt a közvetítő fok, *ö-e*, vagy *ê* (pl. *embörnek > embörnek > embörnek*, vagy pedig *embörnek > embörnek > embörnek*) azt szinte lehetetlennek látszik kétségtelenül eldönteni. Attól függ ugyanis, hogy az *ö*-zést, vagy a liquidák nyújtó hatását tartjuk-e régiebbnek. Én már egymagára abból a körülményből, hogy a liquidák nyújtó hatása sokkal nagyobb területen érvényesül, mint az *ö*-zés, hajlandó volnék arra következtetni, hogy az előbbi a régiebb. (Bár elismerem viszont azt is, hogy az elterjedtség egymagára még nem szolgálhat mindig föltétlenül biztos kriteriumként a jelenség korára nézve). De a liquidatiós jelenségek vizsgálata közben sikerült egy olyan kriteriumra találnom, a mely egészen kétségtelenné teszi, hogy a liquidák nyújtó hatása Udvarhely vármegye területén régiebb, mint az *ö*-zés. (L. alább). A fejlődés menete e szerint *ē > ê (> *ō) > ő* volt.

Az *ö*-zés földrajzi elterjedésének kérdésére nézve Krizánál csak ezt a két nyilatkozatot találjuk: «Az *ö-ző* népbeszéd tel-

jes virága a Fér-Nyikó vidékén díszlik s ennek határain túl már hulladozni kezdnek a virág szirmai.» (Vadr. 558). És «Udvarhelyszék Marossszék felé fekvő helységeiben, valamint a felvidéken már gyérül az ö-zés.» (Vadr. 556). Ennél pontosabb határát Steuer sem ismerte még, de én községről községre folytatott vizsgálataim alapján már abban a kedvező helyzetben vagyok, hogy teljes határozottsággal kijelölhetem az ö-zés területét. Az ö-zés két különböző mértékét egyelőre figyelmen kívül hagyva jelenthetem, hogy Udvarhely vármegye területén a legszélsőbb ö-ző községek délnyugatról kiindulva a következők: Szenterzsébet, Magyarhidegkút, Bözöd, Gagy, Martonos, Énlaka, Firtosváralja, Pálfalva, Oroszhegy, Zetelaka, Oláhfalu, Magyarhermány, Kisbaczon, (Telegdibacson), Bibarczfalva, Olasztelek, Felsőrákos, Alsórákos és innen a megye déli határa mentén fekvő magyar községek egészen Szenterzsébetig.*) E területen belül minden község nyelvjárása ö-ző. Ezen ö-ző csoporttal szemben az Udvah. megye belseje felé eső legszélsőbb ž-ző községek ugyanebben a sorrendben a következők: Magyarzsákod, Véczke, Csób, Rava, Bözödújfalú, Körispatak, Etéd, Atyha és Korond. E községektől észak-nyugatra, valamint kelet felé Csík és Háromszék megyékben már mindenütt ž-ző nyelvjárás dívik.

Az ž-ző és ö-ző nyelvjárások határ-községeinek e pusztá felsorolása magában véve még nem nagyon tanulságos, de rögtön igen érdekessé válik, ha egy térképen megvizsgáljuk ezen községek fekvését. Akkor kiderül ugyanis az a meglepő tény, hogy az ž-ző és ö-ző területek elválasztó határa észak-nyugaton a Firtos-tetővel kezdődő s Magyarzsákod és Hidegkút között végződő, körülbelül 28 kilométer hosszú hegygerincz, északon a Firtos-tetőt a Hargitával összekapcsoló Pálfalvi-hegy (a Fehér-Nyikó- és a Korond-patak vízválasztója), észak-keleten, Csík felé pedig a Hargita-hegyláncz. Dél-keleten, Háromszék felé, az egy-

*) Udvarh. megyétől délre is van még egynéhány ö-ző nyelvjárásziget (oláh és szász környezetben), de ezeket egyrészt még nem is ismerem mind, másrészt meg nem is tartoznak jelen tanulmányom körébe. E nyelvjárászigetekben valószínűleg régi, már a székely törzsek telepedése után, de ennél nem sokkal későbbi időben történt, ö-ző területről való másodlagos telepítéseket kell látnunk.

kori Bardocz-fizék határa szolgál nyelvjárási határ gyanánt, délen pedig Nagyküküllő megye határával és egyúttal az általános magyar nyelvhatárral esik egybe az ö-zés határa, mert eléri a szász és oláh nyelvterületet, melyet már csak itt-ott szakít meg egy-egy magyar nyelvsziget. A fölötte érdekes tanulság tehát az, hogy a nyelvjárási határ vagy vízválasztó hegygerincez, vagy pedig régi politikai határ mentén halad.

E szabály alól csak két kivétel van. Az egyik az, hogy Bözöd a Firtos-zsákodi hegygerincez nyugati lejtőjén fekszik, a másik az, hogy a mai Nagybaczonnak Telegdibacson nevű része Háromszék vármegye területén fekszik, és mégis mindkettőnek ö-ző a nyelvjárása. De az első kivételt kielégítően megmagyarázhatja az a történelmi tény, hogy a politikai hatóság a XVII. és XVIII. sz. folyamán onnan sok szombatos családot kiüldözött, sokan meg önként kivándoroltak, hogy megmenekedjenek a zaklatástól. (Vö. ORBÁN B.: A székelyf. leír. I. 146. és köv. l.). Föltehetjük tehát, hogy az eltávozottak helyére a Keresztúr-fizéknek hegyentúli, de már ö-ző részeiből való családok telepedtek s hogy csak ez a későbbi telepedés okozta a nyelvjárás változását. Hogy Bözöd egykor földrajzi fekvésének megfelelően, csakugyan az ö-ző nyelvjárás-vidékhez tartozott, arra következtetni lehet talán abból is, hogy egy 1602-ből való hivatalos összeírásban még Bezednek van írva a község neve (Vö. JAKAB-SZÁDECZKY: Udvarh. vm. tört. 304). Telegdibacson esetében pedig elég rámutatnunk arra, hogy régebben Bardocz-fizékhez tartozott s csak az 1877. évi I. t. cz. 2. §-a csatolta Háromszék vármegyéhez. (Vö. NyK. XXXVII. 310). Minthogy ezek szerint e két látszólagos kivétel is csak megerősíti a szabályt, kimondhatjuk most már eredményként, hogy ö-zők Udvarhely vármegye területének mindazon községei, melyek a Kisküküllő vízrendszeréhez tartozó patakok mentén fekszenek, ö-zők pedig azok, melyek a Nagyküküllő, továbbá a két Homoród, a Vargyas-, Kormos- és Barót-patakok vízrendszere mentén fekszenek. (Ez utóbbiak ugyanis már az Olt medenczéjéhez tartoznak). Az ö-zés területét tehát három felé vízválasztó hegygerincez, egy felé pedig régi politikai határ zárja be.*)

*) Egy magyar nyelvész (a ki pedig nagyon is számot tart

Megjegyzem még közbevetőleg e ponthoz, hogy székely nyelvjárási tanulmányaim folyamán még más esetekben is azt tapasztaltam, hogy régi, több száz évesnek becsülhető nyelvjárási sajátságok határai vízválasztó hegygerinczekkel vagy régi politikai határokkal esnek egybe. A hol e párhuzamosság meg van zavarva, ott több esetben történelmi tényekkel bizonyítható egy későbbi, másodlagos telepedés, s valószínűleg minden más esetben is ilyen okok következménye a mai eltérő állapot. Nyelvjárási határként szereplő vízfolyást még egyet sem találtam; a hol van ilyen, ott az mindig egyúttal politikai határ is (pl. az Olt egyfelől Háromszék, másfelől Brassó és Nagyküküllő megyék között) s ilyenkor ú. l. a politikai határ és nem a víz a tulajdonképpeni nyelvjárás-választó.

Az *ö*-zés és *ő*-zés határvonalait aránylag könnyű volt megállapítanom, de már nem olyan könnyű pontosan elválasztani az *ö*-zés fejlettebb és kevésbé fejlett módjának földrajzi területeit. Nagyjában bizonyos, hogy a teljes mértékű *ö*-zés az egykori Keresztúr-fiszeknek (a mai keresztúri járásnak) a Nagyküküllő vízrendszere mentén fekvő községeiben, a csekélyebb mértékű pedig az egykori udvarhelyi anyaszéknek Pálfalvától délre fekvő községeiben, valamint a Bardocz-fiszekben (tehát a mai homoródi és részben az udvarhelyi járások területén) divik. De bizonyos az is, hogy az udvarhelyi járásnak a keresztúrival szomszédos községeiben (körülbelül a Nagyküküllőig) majdnem mindenütt hallani a még szintén használatos *tésznek*, *vésznek*, *köröszt*, *széröz-féle* alakok mellett *tösznek*, *vösznek*, *köröszt*, *szöröz-féléket* is. Sokszor ugyanaz az ember ejti egyszer az *ő*-zű, másszor az *ö*-zű alakokat. Néha még a Nagyküküllőtől keletre, a két Homoród vidékén is észrevehetők az erősebb fokú *ö*-zés nyomai. Az udvarhelyi járáshoz tartozó, de a keresztúrihoz közel fekvő községek nyelvjárásának ilyen átmeneti állapota miatt alighanem teljes lehetetlenség volna ma a kétféle szabály szerint való *ö*-zés

e névre, vö. NyK. XXXVII. 328) csúfolódva emlegette ugyan egy alkalommal (u. o. 330) az én «hegység gerinczén vonuló» nyelvjárási határait, de a most tárgyalt eset is bizonyítja, hogy ezzel nem az én nyelvjárási határait váltak nevetségessé.

határát pontosan megjelölni, mert a teljes *ö*-zés nyilván már átlépte a keresztúri járás határát és erősen terjedőben van kelet felé, a merre felé nagyobb hegység nem akadályozza a sürűbb közlekedést. S ez a körülmény talán némi útmutatással szolgálhat az Udvarhely megyei *ö*-zés történetére nézve is.

E szempontból vizsgálva az *ö*-zés kérdését, először is nem lehet benne kétség, hogy a kétféle árnyalat közül nyelvtörténetileg a ma is meglevő gyöngébb a régibb. Azaz nem úgy kell képzelnünk a dolgot, hogy a keresztúrfiszéki teljes *ö*-zés áttérjedve a szék határán az udvarhelyszéki községek nyelvjárásában már csak félig-meddig tudott érvényesülni, vagyis a szótó első tagjában nem tudta ugyan legyőzni az *é*-t, de a további szótagokban mégis labialisálta. E magyarázat mellett semmiféle analogiát sem lehetne fölhozni, mert minden nyelvjárási tapasztalat azt bizonyítja, hogy egy bizonyos nyelvjárási sajátság vagy a maga változatlan formájában tud érvényesülni idők folyamán szomszédos vidékeken is, vagy egyáltalán nem terjed s megmarad a maga régibb határai között. Ellenkezőleg kell tehát képzelnünk a fejlődés menetét; úgy, hogy az *ö*-zés gyöngébb foka volt a régibb, hogy eleinte mindenütt csakis ez volt meg s csak később erősödött egy kisebb területen mai teljesebb mértékéig.*) Az *ö*-zés megindulását pedig nem kereshetjük másutt, mint azon a területen, a hol a mai napig legtovábbra fejlődött, tehát Keresztúr környékén. Az *ö*-zés a maga legkezdetlegesebb alakjában innen terjedt el legyezőformán a vizek folyásával ellenkező irányban községről-községre mindaddig, míg el nem érte vagy a

*) Fontos bizonyítéka ennek a következő érdekes tény: A halmágyi nyelvjárásziget *ö*-ző, de meg van benne az *a—á > á—á* assimiláció is. Olyan nyelvjárás, a melyben mind a két sajátság megvan, csak egyetlen egy van, a keresztúri. Halmágy lakosságának az a rétege tehát, a mely e két sajátságot belévitte a község mai nyelvjárásába (Halmágy nyelve u. i. a szó szoros értelmében vett vegyülék-nyelvjárás, vö. Erd. Muz. XXII. l.) csakis Keresztúr-fiszék területéről kerülhetett valamikor, évszázadokkal ezelőtt, mai helyére. S íme, Halmágyon még ma is csak a gyöngébb fokú *ö*-zés van meg. Világos tehát, hogy az elszakadás korában az *ö*-zés a ma teljesen *ö*-ző keresztúri járásban is még csak ilyen fokon állott.

vízválasztó hegységet, vagy a politikai határt. De a míg a jelen-ség e határt lassan-lassan elérte, addig kiindulása területén persze nem maradt meg eredeti alakjában, hanem azonközben folyton erősbödve elérte mai teljesebb fokát.

Vízgerinczen túl azért nem hatolt az *ö*-zés, mert az innen és túl lakó községek alig-alig érintkeznek egymással, minthogy más-máshova járnak hetivásárra. A Kisküküllő vízrendszere mellett fekvő község lakói Parajdra és Erdőszentgyörgyre, a Nagy-küküllő vízrendszere melletti pedig Udvarhelyre és Keresztúrra. A hetivásároknak e szempontból való fontosságát még egy más tanulságos példa is bizonyítja. Az egykori Bardocz-fiszék községeinek lakossága ugyanis a Háromszék területén fekvő Barótra jár hetivásárra s csakis ennek a körülménynek tulajdonítható az, hogy az *ö* zésnek már Baróton és a körülötte fekvő más háromszéki községekben is mutatkoznak némi nyomai. (Vö. NyK. XXXVI. 322). Ma ugyan még azt mondhatjuk, hogy az *ö/ë* határa itt is födi az egykori Bardocz-fiszék és Miklósvárszék politikai határát (a mai megyehatárt), de ez aligha lesz soká így. A hetivásárok alkalmával történő sűrű társadalmi érintkezés hatása u. l. erősebb, mint a politikai határ elválasztó ereje. S ha az *ö*-zés e ponton már csakugyan átlépte a politikai határt, akkor igen valószínű, hogy hosszabb-rövidebb idő múlva Háromszéknek ú. n. Erdővidéke is *ö*-ző nyelvjáráson fog beszélni. Annál valószínűbb ez, mert Háromszék e vidékét az Olt túlsó partján is csupa *ö*-ző község veszi körül.

Mindeddig csak az *ö*-zés külső történetéről szoltunk. Ideje, hogy rátérjünk az *ö*-zés belső, nyelvi történetének tárgyalására is.

Nyelvjárás-földrajzi tények alapján kitűnt, hogy az *ö*-zés erősebb foka az újabb fejlemény, gyengébb foka pedig a régibb állapot. Legújabban Kovács MÁRTON is ugyanilyen véleményt nyilvánított: «Úgy látszik, az *ö*-ző nyelvjárások *ö*-zése a ragokban és képzőkben, általában a második és következő szótagokban kezdődött» (Nyr. XXXVII. 417.). A tény megfigyelése helyes. De következnek most már e tény magyarázata, megfejtése annak a kérdésnek, hogy mi okozta, mi indította meg e szótagok *ë* hangjában az ajakkerekítésre való hajlamot. Kovács Márton e kérdést már nem vizsgálta s tudtommal más nyelvész se pró-

bálta még okát adni az *ö*-zés keletkezésének. Én az alábbiakban kísérletet teszek e kérdés megfejtésére.

Kiindulok abból a figyelemre méltó körülményből, hogy hangsúlytalan, tehát a szó első tagján túl eső *ë* a magyarban igen-igen kevés kivétellel mindig vagy kötőhangzó, vagy pedig ragnak vagy képzőnek eleme. Mint ilyennek a labialis illeszkedés következtében ugyanazon nyelvtani kategórián belül mindig *o* és *ö* hangú párja van. Pl. *hiszék*, de *ütök*, *adok*; *kéréget*, de *szövöget*, *huzogat*; *nézdégél*, de *üldögél*, *álldogál*; *lépkéd*, de *köpköd*, *csapkod*; *kerthéz*, de *földhöz*, *házhoz* stb.*)

Az én véleményem szerint itt kell keresnünk az *ö*-zés megindulásának csiráját. Minthogy ugyanazon kategórián belül az *ë*-nek mindig ajakkerekítéssel képzett *o* és *ö* volt a párja, természetes, hogy ez nem maradhatott hatás nélkül az *ë*-re sem. Ezért lett tehát az *ë*-ből legelőször ilyen helyzetben labialis *ö*. S ez megmagyarázza egyszersmind azt is, hogy miért nem labialisálódott eleinte a hangsúlyos szótagbeli *ë*. Azért nem, mert ilyen helyen akármilyen más magánhangzó is állhat; más szavak hangsúlyos szótagbeli *o* vagy *ö* hangja tehát nem gyakorolhatott rá semmi különösebb hatást. Más szóval: minthogy pl. a *hiszék* alakkal csakis az *ütök* vagy *adok*-félék tartoznak egy kategóriába, érthető, hogy az *ö*, *o* külső analogiája labialisáló hatást gyakorolt a *hiszék* *ë* hangjára; de minthogy ezzel ellentétben pl. a *szëm* szóval nemcsak a *dög*, *koncz*, hanem az *ing*, *fül*, *duda*, *vers*, *baj* és még ugyanannyi féle hosszú magánhangzós töhangzójú szócsoport tartozik egy kategóriába, nem csodálkozhatunk rajta, hogy a különféle magánhangzóknak e hosszú sora lehetetlenné tette, mert ellensúlyozta a *dög*, *koncz*-féle szavaknak esetleges analogiai hatását a *szëm*-félékre.

Hogy miért nem labialisálódott eleinte a hangsúlytalan *ë*, ha közvetlenül előtte hangsúlyos *ë* vagy *ê* állott. pl. *szërész*, *szërészett* stb., annak is megvan a maga pszichológiai oka. Az első

*) Kivétel csak *-alom*, *-elëm*, *-dalom*, *-delëm*, *-ékony*, *éköny*. Ezek a köznyelvben még ma is csak két alakúak, mert az *ë* hangjuk előtti szótagban sohasem lévén *ö* vagy *ü* hang, nem érvényesülhetett bennük a labialis illeszkedés.

szótagbeli helyzete miatt az *ö*-zés ellen immunis *ë* (*ê*) fokozta a közvetlenül utána következő *ë* ellenálló képességét is. Olyan módon t. i., hogy a beszélő szerveknek az első szótag *ë*-jének kiejtése után könnyebb volt a rögtön utána következő szótagban, alig egy pillanat múlva, ismét ajakkerekítés nélküli tiszta *ë*-t ejteni (*përël, szërëz*), mint két-három szótaggal későbbben (*ëhetöd, lehetségös*), vagy más magánhangzó után (*vigyön, kërjön, vessön*). De mikor egy idő múlva a hangsúlytalan szótagokban már egészen közönséges volt az *ë* helyett való *ö* ejtés, el kellett jönnie természetesen annak az időnek is, mikor már a hangsúlyos szótagban álló *ë* sem tudott ellentállani a labialisálás kísértésének. Így kezdtek azután lassanként már *tëttem, vëttem, szëm, rëggel* stb. helyett is *töttem, vöttem, szöm, röggel* stb. alakokat ejteni.

Az Udvarhely vármegyei *ö*-zés történetében tehát két mozzanatot kell megkülönböztetnünk. Az első az, hogy a kötőhangzó, rag és képző *ë* hangja a vele ugyanazon kategóriában (az *-alom, -elëm, -dalom, -delën, -ékony, -ékény* kivételével) állandóan változó labialis képzésű *o* és *ö* külső analogiai hatása következtében labialis hanggá változott, a második pedig az, hogy az ilyen módon inducált *ë* > *ö* változás később megindította az *ë* labialisálásának folyamatát a hangsúlyos szótagban is, tehát olyan esetekben, a mikor erre nézve nem forgott fenn külső analogiai ok.

Lehetséges, hogy a köznyelv *ö*-ző alakjai, vagy más nyelvjárások *ö*-zése talán más úton keletkeztek, (az Oklsz-nak sok adata mintha erre engedne következtetni), de erős a meggyőződés, hogy Udvarhely megyében az eredetileg tisztán *ë*-ző nyelvjárás csakis ilyen úton válhatott az idők folyamán legnagyobb részében *ö*-zővé.

HORGER ANTAL.